

LINGVOKULTUROLOGIYADA LAKUNA TAHLILI

Zikriyoxonposhsha Sobirjonova Muzaffar qizi

O'zDJTU ingliz filologiyasi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishi lingvokulturologiyadagi lakuna muammosi tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, lakuna, leksika, verbalizm, nonverbalizm, muloqot*

Abstract: *In this article, the problem of the lacuna in the modern direction of linguistics is analyzed.*

Keywords: *lingvoculturology, lacuna, lexicon, verbalism, nonverbalism, communication*

Аннотация: *В данной статье анализируется проблема лакуны в современном направлении языкознания-лингвокультурология.*

Ключевые слова: *лингвокультурология, лакуна, лексика, вербализм, невербализм, коммуникация*

Lingvokulturologiya til va madaniyat sohalarini birgalikda umumlashtirib hamda izchil tarzda o'rganuvchi tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Lakuna tushunchasi aynan shu sohaning asosiy atamalaridan sanaladi. "Lakuna" termini ilk bor kanadalik tilshunoslar J.P Vine va J.Darbelnelar tomonidan ilmiy muomalaga kiritilib, unga shunday ta'rif berilgan: "Bir tildagi so'z boshqa tillarda muqobilini topa olmagan o'rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi". Lakuna (lot. Lacuna "bo'shliq, chuqurlik, cho'nqir joy"; frans. lacune "bo'shliq, bo'sh joy") – biron xalqning maishiy, madaniy, ijtimoiy va tarixiy hayoti uchun xarakterli va boshqa xalq uchun begona bo'lgan, boshqa tilda aniq muqobili bo'lmagan so'z va so'z birikmalari.

V.G. Gak lakunalarni "tilning leksik tizimidagi bo'shliqlar, bor bo'lishi kerakdek ko'ringan so'zlarning mavjud emasligi", deb tushuntiradi. Tadqiqotchi lakunalarni mazkur jamiyatda tushunchalarning mavjudligi, biroq ularni ifodalovchi so'zlarning yo'qligi, bunday tushunchalar uchun boshqa tilda alohida leksik ifodalarning mavjud bo'lishi deb hisoblaydi. Lakunalarga misol tariqasida fransuz tilida rus tiliga qiyosan сутка va кипяток so'zlarining mavjud emasligini keltiradi.

Lakunalar (J.P Vine va J.Darbelne, V.L Muravyov), oraliq, lakuna (K.Xeyl), zid so'zlar, oraliqlar yoki til xaritasidagi oq dog'lar (Y.S Stepanov), tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar (V.G Chernov), muqobilsiz, nol so'z (I.A Stermin), muqobilsiz yoki fonli leksika (L.S Barxudarov, Y.M Vereshagin, V.G Kostomarov), tasodifiy lakunalar, tarjimasiz leksika (L.S Barxudarov) kabi qo'llanganini ko'rishimiz mumkin.

S.Vlaxov va S.Florinlar lakuna hodisasini ifoda vositalarining alohida kategoriyasi bo'lgan realiyalar, ya'ni "biron xalqning maishiy, madaniy, ijtimoiy va tarixiy hayoti uchun va boshqa xalq uchun begona bo'lgan, boshqa tilda aniq muqobili

bo'lmagan so'z va so'z birikmalari" sifatida talqin qilishgan. O.A Ogursovaning fikricha, mazkur leksemalar qiyoslanayotgan tillarda o'xshashi bo'lmagan so'zlardir. Bu olim lakuna terminini qo'llashni ma'qul ko'radi va uni so'z birikmasi emas, konnotatsiyadan holi bo'lgan qisqa so'z ekanligini; tasvirlanayotgan hodisaning farqlilik darajasi xususida so'z yuritish mumkin bo'lgani uchun unga nisbatan muqobilsiz terminini qo'llashning o'rinsiz ekanini qayd qiladi. "Lakuna qiyoslanayotgan tillarning birida mavjud bo'lgan va boshqasida uchramaydigan grammatik kategoriya, so'zlar va so'z birikmalaridir".

Aksariyat tadqiqotchilarning tillar va madaniyatlardagi farqliliklarni tahlil qilishda "lakuna" terminini qo'llashlari bejiz emas. A.M Proxorovning tahriri ostidagi "Советский энциклопедический словарь" (M., 1981)da tilshunoslik va adabiyotshunoslikdagi lakunalar "matnda bo'sh qolgan, tushib qolgan joy" deb izohlangan. Bunga o'xshash izohni "Словарь иностранных слов" (M., 1984)da ham uchratish mumkin.

Muayyan xalqning madaniyatida boshqa madaniyat vakillari tomonidan qabul qilinmaydigan stereotip xarakterdagi bir qator o'ziga xos unsurlar mavjud bo'lib, ular Y.A Sorokin va I.Y Markovinalar tomonidan lakunalar deb nomlangan. Retsipiyent har doim ham o'zga madaniyat matnini to'liq tushuna olmaydi. Matndagi ayrim birliklar unga g'alati tuyuladi va ular maxsus izoh talab qiladi. Bunday birliklar matn yaratilgan madaniyatning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari, lakunalarni yuzaga chiqaradi.

Lakunalar madaniyatlararo muloqotda madaniyatlar va til o'rtasidagi farqlarni ko'rsatib beruvchi omil hisoblanadi. Lakunalar, asosan, tilning qiyosida seziladi. Masalan, ingliz tilida "yurist, advokat" ma'nosini anglatgan lawyer so'zidan boshqa advokatlik kasbining turli-tumanligini ifodalaydigan attorney "vakil", barrister "oliy sudlarda ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan advokat", solicitor "mijozlarga va tashkilotlarga maslahat beruvchi; quyi sudlarda ishtirok etish huquqiga ega", "counsel "yuristkonsult", "councillor" "maslahatchi", "advocate" "oliy darajadagi advokat" so'zlari ham qo'llaniladi. Mazkur ifodalarga o'zbek va rus tillaridagi faqat advokat so'ziga muqobil bo'la oladi.

O'zbek tilida onaning onasiga ham, otaning onasiga ham buvi, onaning otasiga ham, otaning otasiga ham buva deyilsa, turk tilida anneanne, babaanne, koreys tilida otaning onasiga halmoni, otaning otasiga haraboji, onaning onasiga vihalmoni, onaning otasiga viharaboji deyiladi. Yoki koreys tilida o'bba "aka" ayollarning, hyon "aka" erkaklarning, onni "opa" ayollarning, nuna "opa" erkaklarning nutqida ishlatiladi. Demak, yuqoridagi so'zlar o'zbek tilida lakunalarni yuzaga chiqaradi.

Madaniyatlararo verbal va noverbal kommunikatsiya jarayonida "muloqotning uzilishi", "muloqotning muvaffaqiyatsizlikka uchrashi", "noqulay aloqa", "lisoniy to'qnashuv", "madaniy shok" va h.k. ijtimoiy-madaniy lakunalarni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy-madaniy lakunalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Turli lingvomadaniyat jamoalari vakillarining milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiradigan subyektiv lakunalar. Subyektiv yoki milliy-psixologik lakunalar

madaniyatlararo muloqot jarayonida ishtirokchilarning milliy-psixologik qarashlari bir-biriga mos kelmaganda yuzaga keladi. Masalan nemislar o'ta tartiblilik bilan boshqa xalqlardan ajralib tursa, koreyslar aksariyat hollarda kech qolishi bilan boshqa xalqlardan farqlanadi.

Turli xalqlar uchrashganda, hol-ahvol so'ralganda, jumladan, amerikaliklar ko'proq "ob-havodan va siyosatdan", yaponlar "ob-habvodan va tildan", o'zbeklar "bola-chaqadan" gap ochsalar, xitoyliklar "Ovqat yedingizmi?" deb so'rashadi. Ba'zi hollarda bu holatni koreys madaniyatiga ham ko'chganini kuzatish mumkin. Koreyslarda salomdan keyin "Ovqat yedingizmi?" yoki "Ovqat yedingmi?" deb so'rash an'anaga aylangan. Buni xitoy va koreys xalqlarining ko'p asrlik tarixda yashash uchun olib borilgan kurashi bilan izohlash mumkin. (Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Koreyada 1945-yillarda, Xitoyda 1960-yillarda ocharchilik keng tarqalgan edi.

Yapon jamiyati muloqot shakllaridagi "o'ziniki-begona" qarama-qarshiligi ham subyektiv yoki milliy-psixologik lakunalarni aks ettiradi. Yaponiyada "o'zinikilar" bilan dialektlar vositasida muloqotga kirishilsa, "begonalar" bilan, xususan, chet elliklar bilan adabiy tilda muloqot qilinadi.

2. Turli faoliyatlarning o'zaro aloqasida milliy-madaniy xususiyatlarni aks ettiradigan faoliyat-kommunikativ lakunalari. Mazkur guruhga muayyan madaniyatga xos bo'lgan xatti-harakat va imo-ishoralar, urf-odatlar, an'analar bilan bog'liq maishiy yoki kundalik muomala, shuningdek, muomala madaniyati kiradi. Masalan, dunyoning deyarli barcha madaniyatlarida "Bu kitob sizniki emasmi?" yoki "Ertaga band emasmisiz?" savoliga bir o'zbek "Yo'q, meniki emas", yoki "Yo'q, band emasman", deb inkor ma'nosida bosh chayqab javob beradi. Koreys madaniyatida "Ne, cheki animnida" ("Ha, menniki emas") "Ne, babiji ansimnida" ("Ha, band emasman"), yapon madaniyatida "Hay, watahino dewa arimasen" ("Ha, meniki emas") deb avval, tasdiq ma'nosida bosh irg'atib, keyin esa inkor ma'nosida bosh chayqab javob beradi. Chunki koreys va yapon muloqotida suhbatdoshni ranjitmaslik, uni hurmatlash birinchi o'rinda turadi.

Madaniyatlar aralashgan bugungi kunda turli tillar, xalqlar, ularning madaniyatlariga qiziqish, ularni tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ikkita milliy madaniyat hech qachon bir-biriga to'liq mos kelmaydi. Retsipiyentning boshqa madaniyatdagi matnni o'z madaniyati doirasida qabul qilishi o'sha madaniyatni tushunmaslikka, ayrim hollarda madaniyatlararo to'qnashuvlarga sabab bo'ladi. Lisoniy to'siqlar mavjud bo'lmagan holatlarda ham aynan madaniyatlardagi farqlar madaniyatlararo muloqotga xalaqit qilishi mumkin.

U yoki bu lingvomadaniyat jamoasining milliy xususiyatlarini ifodalovchi lakunalar chet tillarni o'rgatishda o'ziga xos to'siq hisoblanadi. Biroq madaniyatlararo muloqot tajribasi mazkur madaniyatlarning milliy o'ziga xos farqlaridagi qiyinchiliklarni bartaraf qilishda turli usullarning mavjudligini ko'rsatadi. Binobarin, G.A Antipov, O.A Donskix, I.Y Markovina va Y.A Sorokinlar ijtimoiy lakunalarni bartaraf qilishning ikki: to'ldirish va kompensatsiyalash usullariga ajratishadi.

Lakunalarni to'ldirish retsipiyent uchun boshqa madaniyatga tegishli bo'lgan

ayrim tushunchaning ma'nosini ochib berish jarayonidir. Lakunalarni to'ldirishning eng ko'p tarqalgan turi matn tarjimasida milliy-madaniy xususiyatga ega bo'lgan unurni saqlab qolishdir. Masalan, In der Gaststätte bestellte er Hackepeter. U restoranda ziravorlangan xom go'shtdan tayyorlanadigan xakepeter olib kelishni buyurdi.

Ijtimoiy lakunalarni bartaraf qilishning yana bir usuli kompensatsiyalash bo'lib, uning asosiy vazifasi milliy o'ziga xos to'siqni olib tashlashdir. Matndagi lakunalarni kompensatsiyalashning eng sodda turi boshqa madaniyatga oid bo'lgan parchani retsipiyent tilida berishda muallif tomonidan realiyalardan foydalanishdir. Masalan, "У него густая раскидистая крона, продолговатые листья, как у нашей черемухи, только в несколько раз крупнее".

Bunda havola va iqtiboslar keltirish kompensatsiyalash usulining asosiy unsuri bo'lib xizmat qiladi.

Olib borilgan tadqiqot va izlanishlardan shu ko'rinadiki, lakuna hodisasi tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishi bo'lgan lingvokulturologiyaning bir qismi sifatida, juda katta qiziqish bilan ko'plab til ilmi vakillari tomonidan o'rganib kelinmoqda va bu yo'nalishda ko'proq rus tilshunoslari yutuqlarga erishib kelmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vinay J.P., Darbelnet J. Stylistique compare du francias et de l'anglais. – Paris, 1958,- P. 10
2. Гак. В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. - Л "Просвещение". 1976 -С. 261
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимы в переводе. -М Высш. шк. 1986. - С.55
4. Огурцова О.А. К проблеме лакунарности "Функциональные особенности лингвистических единиц". 1979 -С. 79
5. Папикян А.В. Социокультурные лакуны: типология, причины появления способы заполнения при изучение иностранных языков. -С. 481 Электрон вариант.
6. Пиляцкин Б. Восточная и Южная Азия. -М., 1981 -С. 175
7. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya (Darslik) Toshkent 2019
8. Sobirjonova Z. Lingvokulturologiya tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishi sifatida. //Innovation in the modern education system. Ilmiy maqolalar to'plami. 2024
9. Usmanova Sh. Madaniyatlararo muloqotda lakunalarning o'rni. // Lingvist. Ilmiy maqolalar to'plami. V. -Toshkent "Akademnashr", 2013
10. Pазiljanova, Z. (2023). МОДЕЛИ КОММУНИКАЦИИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ. Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 517-519.